

DESPRE DUBLA DIMENSIUNE, TEORETICĂ ȘI PRACTICĂ, A FILOSOFIEI

Adriana NEACȘU¹

Abstract: *Although philosophy has been seen for a long time as a privileged field of the spirit, today it is considered useful only for the formation of the humanist general culture, which, given that society is mainly oriented towards the practical side, is no longer a priority. However, beyond the speculative dimension, philosophy also has a practical, applied side, derived from the first, which society is not aware of. Starting from these general premises, the article highlights some of the current functions of philosophy, able to configure its specific mission in contemporary society, without which this cannot find its balance. Finally, the author launches to the philosophical community and to all decision-makers in Romania a series of concrete proposals, the implementation of which would transform the philosophical education in our country into one of the most powerful tools for consolidating democracy and development economic and social.*

Keywords: *philosophy, knowledge, critical thinking, value projection, social responsibility, professional ethics, social ideal, democracy, economic and social development.*

Considerații introductive

Născută din nevoia omului de reflecție asupra lui însuși atât ca individ, cât și ca specie, având drept scop ca el să își înțeleagă rosturile profunde în cadrul acestei lumi, filosofia a însoțit, în diversele ei forme, toate etapele istoriei omenirii din antichitate și până în zilele noastre. Cel mai adesea, filosofii, în calitate de „iubitori de înțelepciune”, au fost recunoscuți drept personaje remarcabile, ale căror gândire și mod de viață reprezentau un exemplu pentru semenii lor. Exercițiul filosofic se bucura de mult respect, iar rezultatele lui erau socotite cel puțin încercări meritorii de cunoaștere a adevărilor ultime despre lume și despre viață, dacă nu o firească revelație a lor.

Filosofiei – științei universale – trebuie să-i revină astfel sarcina de a ajuta omenirii în (...) dobândirea unei profunde conștiințe de sine, a sensului veritabil și exact al propriei ei vieți. (...) Ca filosofie, în sensul expres al unei științe universale a princi-

¹ University of Craiova, Romania.

piilor, teoria trebuia să arate, prin îmbinarea sensurilor ei raționale ultime, că nu este nicicum posibilă o dezvoltare cu adevărat umană a omenirii numai în modalitatea unui agregat pur și simplu organic, pasiv; mai mult, ea trebuia să arate că aceasta (omenirea) este posibilă numai printr-o libertate autonomă și în primul rând printr-o știință cu adevărat autonomă, în cel mai înalt grad însă pornind de la o filosofie universală care ea însăși, în disciplinele ei principale, a dat sistemul ei absolut de legi, însuși principiul universal pentru toate legile veritabile posibile.²

Chiar dacă, începând cu epoca modernă, dezvoltarea impetuoasă a științei a pus sub semnul întrebării capacitatea cognitivă a filosofiei, niciodată nu i-au fost negate acesteia forța creatoare de valori, proiectarea de idealuri, și, legat de ele, valențele formatoare, puternicele sale virtuți educative. De aceea, atât în epoca modernă, cât și, până nu demult, în cea contemporană, filosofia a reprezentat un element de bază al învățământului teoretic, acela chemat să-i asigure societății contingentul ei cel mai înalt de oameni educați, pregătiți să devină lideri în toate domeniile. Pentru toți aceștia, indiferent de profesia în care urmau să activeze, rolul filosofiei era acela de a le conferi amplitudine și, totodată, profunzime în gândire, ambele absolut necesare pentru a obține performanțe notabile în orice ar întreprinde.

Pretutindeni, spiritul filosofic se caracterizează atât prin introspecție universală și prin forța reformatoare, care, avându-și originea în aceasta, este capabilă să modeleze personalitatea, cât și printr-o puternică tendință – inerentă unei minți filosofice – spre fundamentare și corelație.³

În ultimele decenii însă, această stare de lucruri s-a schimbat radical, astfel încât, astăzi, filosofia nu se mai bucură de o atât de mare apreciere. Desigur, în continuare, pentru oricine este neîndoielnic faptul că filosofia face parte din marea cultură, numai că societatea nu mai este dispusă să-i atribue „marii culturi”, de mare anvergură teoretică, un loc privilegiat. Ca urmare, nu-i mai acordă nici filosofiei decât un interes limitat, plasând-o în rândul disciplinelor strict teoretice, considerând-o oarecum închisă între granițele proprii, cu obiective de performanță științifică care îi mobilizează

² Edmund Husserl, „Idea de cultură filosofică”, în: Edmund Husserl, *Criza umanității europene și filosofia (și alte scrieri)*, traducere, note, postfață și bibliografie de Alexandru Boboc, Cluj-Napoca, Grinta, 2009, pp. 55-56.

³ Wilhelm Dilthey, *Esența filosofiei*, traducere, studiu introductiv și note de Radu Gabriel Pârvu, București, Humanitas, 2002, p. 137.

numai pe specialiști, iar, în rest, capabilă să contribuie doar la formarea culturii generale a tinerilor. Or, în condițiile în care această societate este orientată cu precădere spre latura pragmatică, de utilitate imediată, pe care o apreciază ca fiind cu mult mai eficientă în crearea bogăției sociale și în creșterea nivelului de trai al cetățenilor, formarea culturii generale umaniste nu mai este socotită o prioritate.

Nerentabilitatea filosofiei în această societate industrială – nerentabilitatea sa imediată – pe care ar împărtași-o cu toate „științele umaniste” [les « humanités »] și în special cu istoria, a justificat deja de ani de zile o orientare activă, chiar violentă și frenetică [*voire violente et forcenée*] a elevilor selectați drept „cei mai buni” în licee către disciplinele științifice. Deși această politică „tehnoscientistă” răspunde unei cereri din partea pieței capitaliste și uneori chiar unei cereri formulate în mod expres de către reprezentanții patronatului (...), se poate crede în mod rezonabil că ea ar fi menținută, în esență [*pour l'essentiel*], de o gestionare așa-zis de „stânga” a aceleiași societăți tehnindustriale, cel puțin dacă ținem cont de starea reală a filosofiei și a filosofiei educației în cadrul partidelor tradiționale de stânga. Nimic din programele lor nu anunță altceva decât reforme secundare în acest sens. Ideea fundamentală a educației rămâne aceeași.⁴

Totuși, dincolo de dimensiunea ei speculativă, care în continuare constituie una dintre caracteristicile sale definitorii, filosofia are și o puternică latură practică, aplicativă, derivată din cea dintâi, dar pe care societatea nu o conștientizează și nu o exploatează îndeajuns. Pornind de la aceste premise generale, lucrarea de față își propune să evidențieze câteva din funcțiile actuale ale filosofiei, capabile să îi configureze misiunea specifică pe care ea este chemată să și-o asume în procesul edificării societății contemporane, și în lipsa căreia aceasta nu-și poate găsi echilibrul.

Funcția cognitivă

Această funcție ilustrează în principal latura teoretică a filosofiei, care își îndreaptă atenția cercetătoare asupra tuturor aspectelor realității, de la cele mai simple, chiar banale, până la cele mai complexe. Trebuie să subliniem însă faptul că tipul de cunoaștere filosofică este diferit de acela al științei, astfel încât nu putem folosi aceleași criterii în evaluarea demersurilor lor cognitive și a rezultatelor acestora. De altfel, tocmai această situație consti-

⁴ Jacques Derrida, *Du droit à la philosophie*, Paris, Éditions Galilée, 1990, pp. 169-170.

tuie premisa ca ele să nu intre într-o competiție exclusivă, ci să realizeze activități complementare, așa încât să se sprijine reciproc în tot ceea ce întreprind.

Starea de adversitate între filosofie și știință nu poate fi explicată decât din ignorarea trecutului și neînțelegerea intereselor. Nu este naturală nici lupta de distrugere, nici măcar lupta de subjugare. (...) Tot așa de puțin justificată ca și lupta, este ignorarea reciprocă, și ea de altfel tot o specie de luptă. Atitudinea normală a ambelor discipline intelectuale este aceea de sprijin și împrumuturi reciproce. Fiindcă nu se mai poate restabili vechea unitate, ea trebuiește înlocuită cu o coordonare. Filosofia, oricât ar năzui de sus și oricât ar avea sentimentul înălțimilor sale, trebuiește să se alimenteze cu fapte științifice. (...) De asemeni științele pozitive, oricât ar fi de geloase de independența lor, nu trebuie să piardă contactul cu spiritul și directivele filosofice, altfel vor avea soarta crengii tăiate, lemn ce nu mai poate înverzi.⁵

Astfel, prin forțe proprii sau folosindu-se de datele științei, asupra cărora aplică metode, principii și ipoteze de lucru specifice, filosofia este capabilă să descopere zone sau structuri de realitate ascunse și niveluri de existență nebănuite. Analizele sale conceptuale pot scoate la iveală relații de profunzime, fie ele dinamice sau stabile, dintre diversele lucruri, domenii sau configurații ale lumii, care le scapă altor forme de cercetare. În special sfera existenței umane, datorită diversității și complexității ei, se pretează unor astfel de dezvăluiri realizate prin intermediul reflecției sistematice, mai mult sau mai puțin riguroase, dar întotdeauna atentă la coerența argumentativă.

Începând cu secolul al XVII-lea, filosofia a produs rezultatele cele mai bune și mai puțin contestate atunci când a investigat, printr-un suprem efort de autoexaminare, procesele simțurilor și ale minții. În această privință, cea mai mare parte a filosofiei moderne este, într-adevăr, teorie a cunoașterii și psihologie, iar în cele câteva cazuri când posibilitățile metodei de introspecție carteziene au fost pe de-a-ntregul exploatate de oameni precum Pascal, Kierkegaard și Nietzsche, suntem ispitiți să spunem că filosofii au făcut experiențe cu propriul lor eu într-un chip tot atât de

⁵ Ion Petrovici, *Introducere în metafizică*, Ediția a II-a, București, Editura Casei Școlilor, 1929, pp. 114-115.

radical și poate chiar mai îndrăzneț decât cel în care oamenii de știință au făcut experiențe cu natura.⁶

Păstrând o abordare preponderent calitativă, filosofia realizează sinteze interpretative care surprind specificul sau „esența” obiectelor ei de studiu, ceea ce contribuie la îmbunătățirea cunoașterii lor. Unul dintre aceste obiecte îl reprezintă, în mod firesc, știința însăși, pe care filosofia o cercetează din multiple perspective și în detaliu, analizându-i principiile de funcționare, metodele de investigație, urmărind să-i găsească temeiurile cognitive și să-i ofere, astfel, o mai bună înțelegere (cunoaștere) de sine. Lucrul acesta amplifică procesul de cunoaștere pe care știința îl realizează asupra obiectelor ei specifice. În plus, filosofia îi poate oferi științei concepte, ipoteze, sugestii, direcții de cercetare care îi măresc performanțele, îi pot deschide noi drumuri sau îi pot scurta în mod semnificativ căutările într-o problemă sau alta. De altfel, meditănd asupra specificului științei, filosofia poate înțelege mai bine relațiile sale cu aceasta și, deci, propriul său specific. De aceea Karl Jaspers consideră că

Marea sarcină a filosofiei astăzi, sarcină deloc îndeplinită, este de a clarifica raportul dintre filosofie și știință, ceea ce înseamnă a clarifica în general raportul dintre diferitele moduri de gândire și cunoaștere. Această sarcină este, în realizarea ei temeinică și prudentă, o treabă a specialiștilor, dar în sensul rezolvării ei simple, treaba tuturor. Această rezolvare va duce la eliberarea de superstiția științifică, iar odată cu aceasta și la fundamentarea sensului și granițelor științei moderne mărețe și inevitabile, precum și la autoconvingere în privința posibilităților filosofării autentice.⁷

Observăm deci că preocupările filosofiei față de știință conduc la rezultate benefice asupra întregii cunoașteri și, în ultimă instanță, chiar asupra filosofiei însăși.

⁶ Hannah Arendt, *Condiția umană*, traducere de Claudiu Vereș și Gabriel Chinde, Cluj, Editura Idea Design & Print, Casa Cărții de Știință, 2007, p. 241.

⁷ Karl Jaspers, „Sarcina filosofiei în prezent”, traducere de Alexandru Valentin, în: Mircea Flonta (editor), *Filosoful - Rege? Filosofie, morală și viață publică*, București, Humanitas, 1992, p. 86.

Funcția educativă și de dezvoltare a gândirii critice

În calitate de domeniu al culturii care vehiculează idei, principii, concepții cu un caracter general despre lume și viață, filosofia modelează puternic mințile și sufletele celor care intră în contact cu ea. Familiarizarea cu diversele teme de meditație filosofică și cu felul în care au fost ele abordate de către gânditori, reprezintă una din cele mai importante căi prin care tinerii dobândesc instrumente de analiză și înțelegere corectă a lor înșiși (deopotrivă ca indivizi ai unei specii și ca persoane unice), dar și a realității sociale în care sunt integrați. Conceptele de om, condiție umană, fericire, demnitate, responsabilitate, libertate, etc., formează un sistem ideatic ce se constituie ca un permanent fundal de referință pentru aprecierea lumii în care ei trăiesc și pe care au menirea să o determine să funcționeze pe mai departe și din ce în ce mai bine.

Sarcina filosofiei, adesea grea și chinuitoare, este să descâlcească și să scoată la lumină categoriile și modelele ascunse în ai căror termeni gândesc oamenii (cu alte cuvinte, felul în care folosesc cuvintele, imaginile și alte simboluri), pentru a dezvălui ceea ce este obscur sau contradictoriu în ele și a discerne conflictele dintre ele care împiedică făurirea unor moduri mai adecvate de organizare și descriere și explicare a experienței (...) Dacă apare obiecția că toate acestea par foarte abstracte și departe de experiența de zi cu zi, ceva prea puțin legat de interesele esențiale ale oamenilor obișnuiți, fericirea și nefericirea și soarta finală, răspundem că această acuzație este falsă. (...) Cine știe cât de multă suferință a fost produsă de folosirea nepăsătoare a modelului organic în politică, sau compararea statului cu o operă de artă și reprezentarea unui dictator ca modelator inspirat al vieților omenești de către teoreticienii totalitariști din vremea noastră?⁸

În plus, studiul filosofiei reprezintă o modalitate superioară, extrem de eficientă prin care tinerii își dezvoltă spiritul critic, analitic și argumentativ, pe care îl canalizează într-o direcție profund constructivă. Educați să nu considere nimic din ceea ce îi înconjoară ca fiind de la sine înțeles, ci să își pună mereu întrebări asupra oricărui aspect al existenței, să compare stările de fapt între ele, dar și din perspectiva unor modele ideale, tinerii dobândesc obiectivitate și competență în aprecierea lucrurilor, în evidențierea insuficiențelor acestora și în elaborarea de soluții pentru ameliorarea lor. Astfel,

⁸ Isaiah Berlin, *Puterea ideilor*, traducere de Dana Ligia Ilin, București, Humanitas, 2012, pp. 61-62.

...funcția esențială a filosofiei în școală constă mai puțin în a te învăța să raționezi [*dans un apprentissage du raisonnement*], cât într-o critică a cunoștințelor și a sistemelor de valori. Ea nu se exercită asupra unei materii formale, în care se poate face abstracție de conținuturi. Forța pedagogică a filosofiei rezidă atât în structurile critice pe care te învață să le utilizezi, cât și în corpus-urile de cunoștințe asupra cărora se concentrează. Această învățare [*apprentissage*] – care este mai presus de toate cea a capacității de a critica o cultură, propria cultură – face din filosofie un instrument puternic de formare și transformare a personalității. (...) Filosofia își găsește puterea cognitivă și culturală în deconstrucția critică pe care ne învață să o operăm asupra fiecăruia dintre sistemele noastre de credințe și valori și, chiar prin aceasta [*par là même*], în modul în care ne învață să nu ne oprim niciodată [*à ne jamais en rester*] la achiziții epistemice sau etice.⁹

Fără să poată suplini pregătirea specifică fiecărei profesii în parte, și fără să se erijeze într-o instanță de control universală și infailibilă, filosofia oferă specialiștilor oricărui demeniu teoretic sau practic un model de atitudine care exprimă luciditate, circumspecție, conștiința relativității, dar și aprecieri comparative din perspectiva diverselor niveluri ale ierarhiei valorilor. Același model este valabil și în raportarea la viața proprie și la aceea a colectivității, astfel încât filosofia nu poate lipsi din procesul de formare a nici unui om care se dorește la înălțimea exigențelor societății contemporane, iar societatea însăși nu își poate permite să marginalizeze studiile filosofice, calificându-le drept simplă „cultură generală”, de care ea nu ar mai avea o prea mare nevoie.

Funcția axiologică : de valorizare, proiecție valorică și creație de valori

Meditând asupra omului și a lumii din perspectiva valorilor universale, oferind modele de gândire și de comportament pe care le argumentează rațional, dar făcând apel și la dimensiunea emoțională, subiectivă a ființei noastre, filosofia se înscrie în procesul complex de formare a atitudinilor umane valorizatoare în raport cu întreaga realitate. Mai mult decât atât: se manifestă ea însăși în calitate de factor activ în jocul creator al acestor va-

⁹ Moufida Goucha (directeur), *La philosophie, une école de la liberté. Enseignement de la philosophie et apprentissage du philosophe : État des lieux et regards pour l'avenir*, Paris, Éditions UNESCO, 2007, p. 93.

lori, care configurează un profil ideal al umanității, plasat ca un deziderat spre care fiecare dintre noi ar trebui să tindem pentru a ne realiza plener.

Filosofia reprezintă una dintre puținele posibilități creatoare, uneori chiar necesități creatoare de sine stătătoare, ale *Dasein*-ului uman-istoric. (...) Vorbind în linii mari, filosofia vizează întotdeauna temeiurile prime și ultime ale ființării și anume în așa fel încât omul însuși își află acum, într-un chip hotărât, o interpretare și o fixare a țelurilor sale privitoare la ființa lui de om.¹⁰

Reflecția filosofică a fiecărei epoci regândește valorile din perspectiva specificului acesteia, a configurației sale distincte, a structurilor multiple și concrete care o individualizează în raport cu oricare alta. Ea dă glas sensibilității oamenilor, mentalităților lor, nevoilor lor de autoafirmare, eforturilor lor de a cunoaște lumea și de a o transforma, precum și năzuințelor de a se înțelege pe ei înșiși și de a se insera cât mai temeinic în cadrele lor existențiale. Numai că acest lucru nu face din ea un simplu ecou, o oglindire pasivă a tendințelor majore ale unei existențe sociale determinate, dimpotrivă: filosofia se constituie ca un filtru al lor, căci pentru a le exprima ea le decantează prin grila extrem de riguroasă a valorilor universale, cele care au trecut deja testul raționalității și cel al timpului, ceea ce face ca „exprimarea” să fie, totodată, „valorizare”.

În fapt, filosofia realizează o dublă analiză: atât a vieții din perspectiva valorilor, cât și a valorilor din perspectiva experienței sociale și individuale, trăgând concluzii care să îngemăneze ambele perspective. Rezultatele sunt, de regulă, atât o reconfigurare a sistemului de valori, trasarea unor noi relații între acestea și propunerea de noi ierarhii, cât și crearea de proiecții distincte ale valorilor în planul vieții reale, adică noi forme de „realizare” sau de „materializare” a valorilor, ceea ce echivalează cu o adevărată instituire valorică.

Funcția de creare/formulare a idealului social și de întărire a coeziunii sociale

Îmbinând vocația spre universalitate cu analiza atentă a tuturor aspectelor vieții concrete, individuale și de grup, specifice epocii și spațiului în care își exercită gândirea, filosofia are șansa de a crea modele ideale de anvergură,

¹⁰ Martin Heidegger, *Introducere în metafizică*, traducere de Gabriel Liiceanu și Thomas Kleininger, București, Humanitas, 1999, pp. 20-21.

care vizează realizarea colectivă la un nivel superior, capabile să mobilizeze toate forțele sociale pentru înfăptuirea lor. De exemplu, în cazul lumii contemporane, configurată, de regulă, sub forma unor state naționale, în cadrul cărora populația are o conștiință națională bazată pe origini, tradiții și o istorie comune, unul dintre rolurile filosofiei este acela de a radiografia starea lor prezentă în contextul tuturor raporturilor de forțe interne și externe și, ținând deopotrivă cont de trecut, de a propune traiectoria lor viitoare. De asemenea, tot filosofia este chemată să pună pe larg în discuție maniera în care trebuie respectate și armonizate două nevoi la fel de legitime: cea de păstrare a identității naționale a fiecărui popor și cea de consolidare a democrației, în contextul creării și dezvoltării Uniunii Europene, o construcție politică și economică a cărei structură dispune de numeroase organisme supranaționale de decizie.

Ambivalența relației dintre democrație și națiune face în așa fel încât „construcția Europei” poate apărea în lumini foarte diferite. Cei care sunt în primul rând sensibili la legătura strânsă dintre democrație și națiune vor privi „construcția Europei” cu multă neîncredere și teamă: vor avea tendința să vadă în instituțiile europene o mașină oligarhică străină de viața popoarelor europene, privându-le tot mai mult de *self-government*. Cei care sunt sensibili mai ales la forma antidemocratică și belicoasă pe care a luat-o naționalismul națiunilor europene în secolul XX vor avea tendința de a vedea în faptul național, în special în suveranitatea națională, ultimul obstacol, pe punctul de a fi depășit, în calea înfloririi definitive a democrației europene. Cred că aceștia sunt, în linii mari, termenii dezbaterii.¹¹

Punându-și în acțiune puterea de pătrundere și capacitatea de sinteză, filosofia poate să detecteze tendințele reale, profunde de împlinire existențială care se manifestă în diverse zone ale structurilor sociale. În plus, ea este capabilă să le analizeze, să le clarifice și, prin interpretarea lor, să le confere un sens superior și o anumită orientare. În felul acesta, filosofia contribuie în mod decisiv la crearea unui ideal social comun, care este menit să-i impune societății o evoluție clară și distinctă.

Precizarea idealului social este esențială pentru întărirea coeziunii sociale, căci fără un ideal unic bine conturat societatea nu are suficientă unitate, iar numeroasele forțe din cadrul acesteia acționează în mare măsură la întâmplare, sub influența unor scopuri variate, imediate și limitate,

¹¹ Pierre Manent, *O filozofie politică pentru cetățean*, traducere de Mona Antohi, București, Humanitas, 2003, pp. 99-100.

care de multe ori sunt divergente, expresie a unor interese particulare contradictorii. Or, dincolo de diferențele în proiectarea avantajelor proprii diverșilor actori sociali, care sunt normale și benefice până la un punct, deoarece generează competiția, aceștia trebuie să aibă mereu în vedere cel mai înalt scop comun, din perspectiva căruia interesele diferite să poată fi valorizate, ierarhizate și, pe cât posibil, armonizate.

Funcția de promovare a solidarității și responsabilității sociale

Fondatoare a unui ideal umanist, care urmărește realizarea plenară a persoanei umane în toate contextele existenței sale, filosofia contribuie în mod decisiv la înlăturarea egoismului exacerbant, a atitudinii de dispreț sau de indiferență față de semenii, jucând rolul de instrument privilegiat pentru promovarea pe scară largă a spiritului de deschidere față de celălalt, a respectului față de năzuințele legitime ale tuturor categoriilor și grupurilor sociale, dar și ale fiecărui individ în parte. Pe această cale, filosofia dezvoltă, pe scară largă, solidaritatea socială, care reprezintă o forță uriașă în realizarea scopurilor colective, expresie a intereselor celor mai importante și mai generale ale oamenilor integrați într-un sistem socio-istoric determinat, și, în ultimă instanță, ale întregii umanități.

Mintea care s-a deprins cu libertatea și imparțialitatea contemplației filosofice va păstra ceva din această libertate și imparțialitate în lumea acțiunii și a emoției. Ea își va privi scopurile și dorințele ca părți ale întregului, cu acea lipsă de încrâncenare care rezultă din înțelegerea lor ca fragmente infime dintr-o lume în care restul nu este afectat de faptele unui singur om. Imparțialitatea, care în contemplație este dorința autentică de adevăr, este una și aceeași calitate a minții care în acțiune, în justiție și în emoție este acea dragoste universală care poate fi dăruită tuturor și nu numai acelor care sunt apreciați ca utili sau admirabili. Astfel, contemplația diversifică nu numai obiectele gândurilor noastre ci și obiectele acțiunilor și sentimentelor noastre: ea ne face cetățeni ai universului și nu doar ai unui oraș fortificat aflat în război cu restul lumii.¹²

În același context, filosofia consolidează în mintea fiecăruia dintre noi sentimentul de responsabilitate în desfășurarea întregii noastre activități, convingerea că nivelul prezent de dezvoltare a societății, precum și destinul ei

¹² Bertrand Russell, *Problemele filosofiei*, traducere de Mihai Ganea, prefață de Mircea Flonta, Ediția a 3-a, București, Editura BIC ALL, 2004, pp. 142-143.

în viitor depind în mod direct de calitatea propriei noastre munci, de seriozitatea angajamentului în rezolvarea sarcinilor concrete care ne revin în ansamblul social general. În felul acesta, responsabilitatea ca valoare este promovată în prim-planul sistemului de valori care acționează din interiorul complexului social, căpătând statut de principiu care guvernează întreaga viață socială.

Educația în spiritul responsabilității îl determină pe fiecare om, indiferent de locul pe care îl ocupă în desfășurarea proceselor socio-economice sau culturale, dar cu atât mai mult pe cel aflat într-o funcție de decizie, să acționeze având conștiința clară a efectelor imediate, dar și pe termen mediu și lung ale posibilelor lui acțiuni asupra diverselor sfere ale existenței sociale, evitând astfel pe cele care ar avea consecințe indezirabile și alegând doar pe cele cu efecte pozitive. A fi cu adevărat responsabil pentru tot ceea ce întreprinzi reprezintă soluția cea mai eficientă pentru implementarea bunelor practici în toate domeniile de activitate și pentru asigurarea unui ritm susținut al dezvoltării sociale.

Funcția de orientare și consolidare a eticii profesionale

Responsabilitatea socială, ca principiu care acționează la nivel general, implică o atitudine etică superioară a persoanelor în cadrul fiecărei profesii și al fiecărui loc de muncă. Căci de vreme ce se realizează de către oameni, care intră în relații complexe unii cu alții fie în mod direct, fie în mod indirect, orice activitate profesională are o dimensiune etică. Or, etica reprezintă, de drept, un domeniu de exercițiu al filosofiei. În consecință, filosofia este chemată să analizeze această dimensiune etică a fiecărei profesii, evidențiind modelul (eventual, modelele) ei rațional, ideal, dar și maniera în care realitatea concretă se conformează sau nu acestuia. În toate cazurile, filosofia trasează direcțiile pe care relațiile etice profesionale trebuie să le urmeze pentru a funcționa în mod corect și principial, adică ținând cont de valorile morale esențiale. Asta nu înseamnă în niciun caz că filosoful se transformă într-o persoană care prescrie norme de conduită și rețete infailibile de organizare.

Eu nu înțeleg etica profesională doar într-o formă redusă, ca o chestiune de coduri de etică și de aplicare a acestora în domeniile (...) vieții profesionale. Am stabilit forma eticii profesionale ca etică a muncii [*work ethics*] și etică a relațiilor [*relationship ethics*]. Pe de o parte, este vorba despre o înțelegere mai largă a eticii muncii, a valorilor acesteia, a abordării muncii, a calității muncii, a satisfacției în muncă, a

calității vieții în contextul muncii [*quality of work life*]. În legătură cu aceasta, pe de altă parte, etica relațiilor privește problemele de comunicare, încredere, dreptate, responsabilitate, angajament, loialitate etc. în rândul [*among*] tuturor părților interesate.¹³

Rolul filosofiei este acela de a utiliza întregul ei bagaj de concepte și teorii, elaborat de-a lungul istoriei sale, pentru a întreprinde cercetări aplicate în diverse sfere profesionale concrete, cu scopul de a evidenția aspectele pozitive, dar și pe cele disfuncționale din cadrul multiplelor relații cu tentă etică configurate la fiecare nivel al lor de organizare. Aceste cercetări nu se limitează însă la simpla radiografiere a unor stări de fapt, ci propun posibile soluții pentru ameliorarea aspectelor negative. Iar în măsura în care soluțiile propuse sunt implementate de către factorii de decizie, sau, cel puțin, folosite ca punct de plecare în rezolvarea stărilor de lucruri indezirabile, atunci asistăm la o îmbunătățire efectivă a eticii profesionale concrete, în domeniul, instituția, întreprinderea, firma, etc. respective.

Or, nu mai este un secret pentru nimeni faptul că o mare parte din eficiența unei activități, fie că este ea direct productivă sau nu, se datorează calității relațiilor profesionale dintre toate persoanele angrenate în desfășurarea acesteia. De aici rezultă că filosofia, prin latura ei aplicativă, joacă un rol de instrument de creștere a productivității muncii sociale.

Funcția de elaborare a instrumentelor teoretice de analiză și a unor posibile soluții pentru dilemele etice din viața individului și a societății

De fapt, această latură aplicativă a filosofiei este cu mult mai largă decât aceea oferită de sfera eticii profesionale, deoarece relațiile etice dintre oameni sunt peste tot prezente în jurul nostru, structurând din profunzime toate aspectele vieții individuale și sociale.

Înțelegând complexitatea acestor relații, care pot genera în orice moment numeroase probleme, afectând calitatea actelor decizionale precum și comportamentul oamenilor la nivel personal și instituțional, filosofia acordă astăzi o atenție cu totul specială analizei lor. În acest sens, ea și-a afirmat cu putere în ultima jumătate de secol latura ei practică prin crearea unei noi discipline, și anume etica aplicată, care, folosind instrumentarul argumen-

¹³ Vasil Gluchman, „Introduction”, in Vasil Gluchman (editor), *Ethics of Social Consequences: Philosophical, Applied and Professional Challenges*, Cambridge Scholars Publishing, 2018, p. xxiii.

tării logice și făcând apel la principii și valori etice generale, pune în discuție diverse dileme etice care pot apărea în viața de fiecare zi a individului sau a colectivității.

Chestiuni precum relațiile interpersonale sau cele intime, prostituția, avortul, eutanasia, protecția mediului înconjurător sau drepturile animalelor, dar și cele legate de sărăcie, egalitate și discriminare, sistemul de pedepse, problema războiului și a păcii și, în general, etica relațiilor internaționale, sunt abordate de către etica aplicată într-o manieră profesionistă, din perspectiva aparatului conceptual propriu filosofiei. Scopul analizelor ei teoretice este acela de a propune soluții posibile pentru astfel de probleme, sau măcar de a oferi tuturor celor afectați în mod direct ori preocupați, într-o formă sau alta, de ele, o perspectivă complexă și profundă asupra lor, care să îi ajute să ia cele mai potrivite decizii în vederea rezolvării acestora.

Filosofia înseamnă gândire referitoare la ceea ce ne cer lucrurile cunoscute [*the known*] – la ce atitudine de răspuns ne impun ele [*it exacts*]. Este o idee a ceea ce este posibil, nu o înregistrare a faptului realizat. Prin urmare, ea este ipotetică, ca orice gândire. Ea expune o asumare [*an assignment*] a ceva de făcut – ceva de încercat. Valoarea sa nu constă în a oferi soluții (care pot fi realizate doar în acțiune), ci în definirea dificultăților și sugerarea metodelor de rezolvare [*for dealing*] a acestora. Filosofia ar putea fi descrisă cu aproximație drept gândire care a devenit conștientă de ea însăși – care și-a generalizat locul, funcția și valoarea în experiență.¹⁴

În felul acesta, filosofia ne apare drept unul dintre cele mai importante instrumente de care dispune societatea contemporană pentru a detecta, analiza și rezolva numeroase dileme etice, care o afectează în mod constant, producându-i importante disfuncționalități.

Funcția de consolidare a democrației sociale

Datorită diversității și a complexității sarcinilor pe care le îndeplinește atât pe plan teoretic, cât și în sfera practică, filosofia joacă un rol deosebit de important în consolidarea democrației sociale. Căci o democrație autentică nu se poate realiza decât cu cetățeni educați în conformitate cu cele mai înalte valori ale umanității, care au o conștiință etică superioară, dar și un spirit critic dezvoltat. Doar aceștia se pot implica în mod competent și res-

¹⁴ John Dewey, *Democracy and Education. An Introduction to the Philosophy of Education*, Duke Classics, 2012, p. 318.

ponsabil în tot ceea ce presupune construcția democratică și, de asemenea, pot manifesta o atitudine corectă și fermă ori de câte ori democrația este în pericol. Și, de altfel, aceasta este mereu în pericol, dacă puterea politică nu este controlată, în mod autentic, de către cetățeni.

Slăbiciunea [*le faible*] democrațiilor este că (...) cetățeanul nu a înțeles încă pe deplin această idee că orice putere [*tout pouvoir*] este rea dacă nu este supravegheată, dar că orice putere este bună atâta timp cât simte o rezistență pașnică, lucidă [*clairvoyante*] și îndârjită [*obstinée*]. Libertatea nu este o instituție [*n'est pas d'institution*]; ea trebuie reinstaurată [*refaire*] în fiecare zi.¹⁵

Prin urmare, cu cetățeni care nu se ridică, din punct de vedere moral și educațional, la anumite standarde, nu se poate construi o societate cu adevărat democratică. Asta înseamnă că mecanismele democratice sunt insuficiente pentru buna funcționare a unei democrații, căci, dacă nu sunt susținute de cetățeni de calitate, ele nu sunt decât simple forme goale, lipsite de conținut. Mai mult decât atât: acestea pot deveni mijloace extrem de periculoase în mâinile celor care dețin pârghiile puterii, căci guvernării pot întotdeauna cu ușurință să manipuleze o populație ignorantă și/sau cu o slabă conștiință civică, făcând în așa fel încât, pe nesimțite, democrația să degenereze și, uneori, chiar să se transforme în opusul său. Drept dovadă stă faptul că există astăzi state care păstrează numai o aparență de democrație dar care, în realitate, sunt autoritare¹⁶ sau chiar totalitare.¹⁷

¹⁵ Alain (Émile Chartier), *Le citoyen contre les pouvoirs*, édition électronique réalisée le 22 décembre 2002 à Chicoutimi, Québec, par Jean-Marie Tremblay, pp. 118-119, à partir du livre d'Alain (Émile Chartier), *Le citoyen contre les pouvoirs*. Paris-Genève : Collection Ressources, Slatkine Reprints, 1979. Réimpression de l'édition de 1926.

¹⁶ Avem, în acest sens, exemplul Ungariei, al cărei premier, Viktor Orbán, își ocupă funcția în mod neîntrerupt din anul 2010 până astăzi. În toată această perioadă, treptat, dar cu perseverență, el și-a subordonat aproape în totalitate presa, nimicind-o pe cea independentă, a promovat legi de reducere a drepturilor omului, și-a sporit propriile puteri de decizie, a dezvoltat sistemul clientelar guvernamental și de partid, dezvoltând corupția la un nivel fără precedent, dar și-a asigurat sprijinul larg al cetățenilor datorită manipulării lor printr-o politică populistă, demagogică, dar și printr-o masivă și permanentă propagandă oficială. Din păcate, politica Uniunii Europene, din care face parte și Ungaria, de contracarare a tuturor acestor aspecte care subminează democrația atât a Ungariei cât și a Uniunii Europene, a fost extrem de timidă și, drept urmare, total ineficientă.

Contribuind în mod hotărâtor la formarea intelectuală și morală a cetățenilor, prin insuflarea către aceștia a propriei atitudini raționale, critice, circumspecte și de respect pentru toate valorile autentice, filosofia joacă ea însăși un rol politic esențial în cadrul societății.

Sarcina filosofiei nu este de a spune ce trebuie să se facă în politică. Sarcina ei este de a se situa într-o exterioritate permanentă și obstinată față de politică, și tocmai prin asta e ea reală, tocmai așa își capătă ea realitatea. În al doilea rând, sarcina filosofiei nu este de a separa adevărul de fals în domeniul științei. Ea trebuie să-și exercite permanent critica față de tot ce e amăgire, înșelătorie și iluzie, și tocmai în felul acesta joacă ea jocul dialectic al propriului ei adevăr. În sfârșit, sarcina filosofiei nu este să dezalieneze subiectul. Ceea ce trebuie ea să facă este să definească formele în care raportul cu sine poate, eventual, să se transforme. Filosofia ca o asceză, filosofia ca o critică, filosofia ca o exterioritate obstinată, acesta este, cred eu, modul de a fi al filosofiei moderne.¹⁸

¹⁷ Un stat care nu se află în Uniunea Europeană, dar care a avut relații cu aceasta pe scară foarte largă până foarte de curând, este Federația Rusă, care la începutul anului putea fi calificată drept stat autoritar. Astăzi, în condițiile în care aceasta a declanșat, la 24 februarie 2022, războiului împotriva Ucrainei (război pe care agresoarea are ipocrizia să îl numească doar „operațiune specială”), și a noilor ei legi interne, prin care simpla rostire de către cetățeni a cuvântului „război” este de natură să le atragă privirea de libertate până la 15 ani, Federația Rusă este pe cale să devină un autentic stat totalitar, iar acest lucru a fost pregătit, pas cu pas, temeinic, în întreaga perioadă de după 1999, de când la conducerea ei se află același om, Vladimir Putin, de patru ori în calitate de președinte și de două ori în calitate de prim-ministru. Este încă o dovadă a faptului că menținerea la vârful puterii executive a aceleiași persoane mai mult de un deceniu reprezintă un mare pericol pentru orice democrație. De altfel, și în acest caz, politica Uniunii Europene și cea a ONU, de toleranță față de repetatele derapaje antidemocratice ale Federației Ruse pe plan intern, dar mai ales față de agresiunile ei asupra Georgiei în 2008 și asupra aceleiași Ucraine în 2014, s-au dovedit un factor de încurajare pentru Federația Rusă să persevereze în politica sa antidemocratică și anexionistă, până în punctul în care a reușit, datorită mărimii sale ca stat și a forței armate de care dispune, să destabilizeze ordinea economică și politică mondială, și să rupă echilibrul relativ al păcii internaționale.

¹⁸ Michel Foucault, *Guvernarea de sine și guvernarea celorlalți: cursuri ținute la Collège de France (1982-1983)*, traducere de Bogdan Ghiu, Cluj-Napoca, Idea Design & Print, 2013, p. 350.

Evident că această încercare a lui Michel Foucault de a sintetiza specificul și funcțiile filosofiei, deși extrem de sugestivă, nu poate fi decât una printre multele alte posibile, date fiind complexitatea acestui domeniu al spiritului și varietatea raporturilor pe care el le poate genera în interiorul spațiului social.

Concluzie

La drept vorbind, aceste câteva funcții ale filosofiei¹⁹, pe care le-am prezentat pe scurt, nu sunt toate specifice societății actuale. Unele dintre ele, cum este aceea de cunoaștere sau cea axiologică, exprimă sarcinile ei perene, pe care și le-a exercitat neîncetat de-a lungul întregii sale istorii. Celelalte însă, legate strâns de acestea, reprezintă, într-adevăr, responsabilități pe care nivelul de dezvoltare și tipul de organizare ale societății contemporane îi permit să și le asume, conturând forma concretă de implicare a ei în epoca noastră. Totuși, niciuna dintre aceste atribuții nu se poate realiza în mod automat, de la sine, ele nefiind decât niște valențe pe care filosofia și le poate dezvolta în mod plener doar în condițiile în care i se oferă suficiente mijloace instituționale de afirmare. Altfel, ele se manifestă numai în mod sporadic, lipsit de anvergură, urmând căi lungi, sinuoase și greoaie pentru a răzbate la nivelul conștiinței publice, neavând șanse reale de a contribui într-un mod decisiv la dezvoltarea societății.

Prin urmare, atâta vreme cât societatea însăși nu este conștientă de serviciile pe care i le poate face filosofia și de ceea ce ea este îndreptățită să ceară de la filosofi, nu va ști să creeze acele locuri de muncă diverse din care ei să acționeze în mod concret, extrem de aplicat, pentru ameliorarea întregii vieți sociale. Trăim astăzi în mod acut această perplexitate a societății față de filosofi și, în paralel, sentimentul de dezamăgire a practicienilor filosofiei, cărora nu li se re/cunoaște rolul pe care l-ar putea juca în buna funcționare a societății. Între timp, calamități de tot felul se abat asupra acestei lumi din ce în ce mai globalizată, dar care nu știe deloc să-și gestioneze problemele, ci dimpotrivă, să le exporte dintr-un loc în altul și să le amplifice în mod necontrolat, punând în pericol existența însăși a omenirii.

Rememorând trista experiență a istoriei umanității din ultimul secol și privind la prezentul atât de zbuciumat, lipsit de țeluri precise și de repere

¹⁹ Desigur, aceste funcții sunt mai multe. Amintesc aici doar rolul pe care filosofia îl poate juca în rezolvarea conflictelor de orice fel apărute în cadrul societății.

valorice, nu se poate să nu-i dăm dreptate lui Platon și să nu afirmăm, adaptându-i spusa²⁰, că, atâta vreme cât decidenții, dar și cetățenii simpli ai acestei lumi nu vor fi educați în spiritul filosofiei, nu vom avea o organizație socială care să se ridice la nivelul pe care îl cer în mod imperios raționalitatea și demnitatea ființei noastre umane.

Anexă

Propuneri pentru îmbunătățirea statutului Filosofiei în universități, învățământul preuniversitar și în societate²¹

Linii de strategie

1. Desfășurarea de activități de promovare a Filosofiei în societate, în vederea conștientizării instituțiilor statului, a mediului privat și a publicului larg privind importanța Filosofiei pentru buna funcționare a oricărei societăți democratice.
2. Justificarea teoretică a necesității pentru societate și, în mod direct, pentru pregătirea profesională a studenților, ca Filosofia să fie studiată în cadrul tuturor programelor de studii universitare de licență.
3. Conceperea de măsuri pentru reorganizarea învățământului universitar în sensul introducerii Filosofiei la toate programele de studii de licență.
4. Conceperea de măsuri pentru reorganizarea învățământului filosofic preuniversitar.

²⁰ „Dacă ori filosofii nu vor domni în cetăți, ori cei ce sunt numiți acum regi și stăpâni nu vor filozofa autentic și adecvat, și dacă acestea două – puterea politică și filosofia – n-ar ajunge să coincidă, și dacă numeroasele firi care acum se îndreaptă spre vreuna din ele, dar nu și spre cealaltă, nu vor fi oprite /să procedeze astfel/, nu va încăpea conținerea relelor, dragă Glaucon, pentru cetăți și neamul omenesc, și nici această orânduire pe care am parcurs-o cu mintea nu va deveni vreodată posibilă, spre a vedea lumina soarelui.” (Platon, *Republica* 473d-e, traducere Andrei Cornea, în Platon, *Opere*, Vol. V, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986, p. 266.)

²¹ Toate propunerile care urmează au fost avansate și dezbătute de către membrii Catedrei de Filosofie din cadrul Facultății de Științe Sociale a Universității din Craiova, fiind rezultatul unei gândiri colective. Ele se adresează atât comunității filosofice, cât și factorilor de decizie din țara noastră.

5. Acordarea unei atenții deosebite în acest sens Filosofiei pentru copii, care, deși este o disciplină opțională în învățământul primar, ea nu a se predă deloc în școală.
6. Realizarea de lobby pe lângă factorii de decizie pentru adoptarea acestor măsuri.
7. Identificarea problemelor punctuale din cadrul vieții sociale la care Filosofia poate oferi sprijin teoretic în vederea soluționării lor.

Măsuri concrete

1. Predarea disciplinei „etică și integritate academică” doar de către filosofi.
2. Predarea tuturor disciplinelor de etică profesională din universități doar de către filosofi.
3. Introducerea disciplinei „Etica cercetării științifice” la toate programele de studii de doctorat și la masteratele științifice, precum și predarea ei doar de către filosofi.
4. Introducerea dublelor specializări (ex. Filosofie-Istorie) ca programe de licență.
5. Introducerea unor discipline filosofice în listele ARACIS la toate programele de studii universitare de licență.
6. Stabilirea unui coeficient minim pentru disciplinele filosofice din totalul disciplinelor unui program de studii.
7. Mărirea coeficientului de finanțare alocat de către Minister pentru disciplinele socio-umane din universități.^{22 23}

²² Universitățile sunt tentate să înlăture programele de studii care au coeficientul de finanțare 1, socotindu-le „nerentabile” dacă ele au un număr mai mic de 40 de studenți înscriși la buget. Or, programele de studii de Filosofie nu pot școlariza la ora actuală numărul respectiv de studenți în universitățile românești (cu o singură excepție, cea a Universității din București), iar lucrul acesta se întâmplă doar pentru că societatea nu folosește și nu recompensează în mod corect absolvenții filosofi, ceea ce face ca Filosofia să nu fie atractivă pentru candidați.

²³ Consider că este absolut necesară o dezbatere (urmată de măsuri decizionale) pe scară largă în România despre problema „rentabilității” unui program de studiu, a unei universități și, în general, a învățământului într-o societate. Din păcate, administrațiile universităților au tendința să înțeleagă eficiența și rentabilitatea instituții-

8. Crearea în fiecare universitate a unui Departament de Filosofie care să asigure cursuri de filosofie generală, etică, gândire critică, deontologie profesională, logică, teoria argumentării, metodologia cercetării științifice, ș.a. Acest departament ar putea să funcționeze prin intermediul unor module de pregătire (nivel 1, nivel 2, etc.) asemenea unor programe de studii care să aibă ca scop, printre altele, certificarea unor competențe obligatorii pentru o gamă largă de profesii (cercetător, expert, secretar, referent de specialitate, consultat în etică, mediator, mentor, purtător de cuvânt, etc.) și, mai ales, pentru Funcții publice clasele 1 și 2 (care necesită studii superioare).
9. În universitățile în care există o Facultate de Filosofie sau programe de studii de Filosofie, funcțiile acestui departament să fie asigurate de către Facultate sau de către colectivul de Filosofie, pe lângă desfășurarea învățământului filosofic specific.
10. Reintroducerea Filosofiei ca disciplină de studiu la liceele tehnice și tehnologice.
11. Realizarea unor manuale de filosofie mai flexibile și mai accesibile elevilor.

lor pe care le conduc după modelul unei întreprinderi economice. Trebuie să recunoaștem, totuși, că nu este doar vina lor, că atitudinea aceasta este un răspuns la presiunea factorului politic. Astfel, la toate nivelurile, politicienii, indiferent de discurs, în realitate desconsideră total învățământul și educația. Cea mai edificatoare dovadă în acest sens este faptul că, deși în Legea educației naționale, adoptată încă din 2011, se stipulează clar că învățământului trebuie să i se aloce 6% din P.I.B., el nu a primit niciodată mai mult de 4,1%, iar, de regulă, a obținut sub 3%. Este evident că această situație evidențiază o gravă abatere de la regulile democrației, căci este vorba despre încălcarea unei legi. Dar noi am ajuns să ne obișnuim în România cu încălcarea „în formă continuată” a unor astfel de legi, săvârșită de către guvernanți, care, de altfel, nu sunt sancționați în niciun fel pentru asta. Scuză invariabilă invocată de politicieni este că nu au bani și că ar trebui mai întâi să dezvoltăm sectorul economic, singurul care produce, pentru ca abia apoi să-i acordăm „ce se mai poate” și învățământului, acest sector total „neproductiv”, care, în general, nu face decât „gaură” în buget. Trebuie însă ca politicienii să înțeleagă faptul, deja demonstrat de către specialiști prin analiza celor mai performante economii mondiale, că cel mai puternic motor al acestora nu este altul decât însuși învățământul, așa încât noi nu vom avea niciodată o economie competitivă dacă învățământul (inclusiv cercetarea) va rămâne eterna „cenușereasă” a bugetului.

12. Introducerea Filosofiei la examenul de bacalaureat ca probă obligatorie, în calitate de disciplină care probează competențele de gândire critică ale elevilor.
13. Introducerea în COR a meseriilor de etician, estetician-filosof, logician, consilier filosofic.
14. Implementarea unei legislații pe baza căreia să fie create cabinete de consiliere filosofică, de stat și/sau particulare, după modelul cabinetelor de psihologie.

Observație generală: Toate măsurile trebuie să aibă un statut imperativ, nu benevol și opțional, altfel ele nu vor putea fi implementate.

BIBLIOGRAFIE

- ALAIN (Émile Chartier), *Le citoyen contre les pouvoirs*, édition électronique réalisée le 22 décembre 2002 à Chicoutimi, Québec, par Jean-Marie TREMBLAY, à partir du livre d'Alain (Émile Chartier), *Le citoyen contre les pouvoirs*. Paris-Genève : Collection Ressources, Slatkine Reprints, 1979. Réimpression de l'édition de 1926.
- ARENDT, Hannah, *Condiția umană*, traducere de Claudiu Vereș și Gabriel Chinde, Cluj, Editura Idea Design & Print, Casa Cărții de Știință, 2007.
- BERLIN, Isaiah, *Puterea ideilor*, traducere de Dana Ligia Ilin, București, Humanitas, 2012.
- DERRIDA, Jacques, *Du droit à la philosophie*, Paris, Éditions Galilée, 1990.
- DEWEY, John, *Democracy and Education. An Introduction to the Philosophy of Education*, Duke Classics, 2012.
- DILTHEY, Wilhelm, *Esența filosofiei*, traducere, studiu introductiv și note de Radu Gabriel Pârvu, București, Humanitas, 2002.
- FOCAULT, Michel, *Guvernarea de sine și guvernarea celorlalți: cursuri ținute la Collège de France (1982-1983)*, traducere de Bogdan Ghiu, Cluj-Napoca, Idea Design & Print, 2013.
- GLUCHMAN, Vasil, „Introduction” to Vasil Gluchman (editor), *Ethics of Social Consequences: Philosophical, Applied and Professional Challenges*, Cambridge Scholars Publishing, 2018.
- GOUCHA, Moufida (directeur), *La philosophie, une école de la liberté. Enseignement de la philosophie et apprentissage du philosophe : État des lieux et regards pour l'avenir*, Paris, Éditions UNESCO, 2007.

- HEIDEGGER, Martin, *Introducere în metafizică*, traducere de Gabriel Liiceanu și Thomas Kleininger, București, Humanitas, 1999.
- HUSSERL, Edmund, „Idea de cultură filosofică”, în: Edmund Husserl, *Criza umanității europene și filosofia (și alte scrieri)*, traducere, note, postfață și bibliografie de Alexandru Boboc, Cluj-Napoca, Grinta, 2009.
- JASPERS, Karl, „Sarcina filosofiei în prezent”, traducere de Alexandru Valentin, în: Mircea Flonta (editor), *Filosoful - Rege? Filosofie, morală și viață publică*, București, Humanitas, 1992.
- MANENT, Pierre, *O filozofie politică pentru cetățean*, traducere de Mona Antohi, București, Humanitas, 2003.
- PETROVICI, Ion, *Introducere în metafizică*, Ediția a II-a, București, Editura Casei Școalelor, 1929.
- PLATON, *Republica*, traducere Andrei Cornea, în Platon, *Opere*, Vol. V, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986.
- RUSSELL, Bertrand, *Problemele filosofiei*, traducere de Mihai Ganea, prefață de Mircea Flonta, Ediția a 3-a, București, Editura BIC ALL, 2004.